

USTYURT PLATOSI JANUBIY HUDUDIDAGI O'SIMLIKLARNING HOZIRGI HOLATINI O'RGANISH

Turganbaeva Gulaysha Rustemovna

Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti,

O'zbekiston Respublikasi, Nukus shahri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18453644>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ustyurt platosi janubiy hududidagi o'simlik qoplamining hozirgi holati kompleks tarzda tahlil qilinadi. Avvalo, hududning tabiiy-geografik va iqlim sharoitlari yoritilib, ularning o'simliklar tarkibi va tarqalishiga ta'siri ko'rsatib beriladi. Shuningdek, floristik tarkibdagi asosiy kserofit va halofit o'simlik turlari, jumladan, saksovul, qandim, sho'ra, yantoq, efedra hamda efemer o'simliklarning ekologik ahamiyati ochib beriladi. Bundan tashqari, chorvachilik bosimi, noqonuniy o'simlik yig'imi va iqlim o'zgarishi kabi antropogen omillarning o'simlik qoplamiga salbiy ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, janubiy Ustyurt o'simliklari umumiy jihatdan barqarorlik chegarasida bo'lib, ayrim hududlarda degradatsiya jarayonlari kuchayib bormoqda. Shu sababli, maqolada o'simliklarni muhofaza qilish, yaylovlardan barqaror foydalanish hamda fitomeliorativ tadbirlarni kuchaytirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Ustyurt platosi, janubiy hudud, cho'l florasi, kserofit o'simliklar, halofit o'simliklar, o'simlik qoplam, antropogen ta'sir, fitomelioratsiya, ekologik barqarorlik, biologik xilma-xillik.

Kirish. Avvalo shuni ta'kidlash joizki, Ustyurt platosi Markaziy Osiyodagi eng yirik va murakkab tabiiy hududlardan biri bo'lib, uning janubiy qismi keskin kontinental iqlimi, sho'rlangan tuproqlari hamda suv resurslarining nihoyatda cheklanganligi bilan ajralib turadi. Aynan shu omillar ta'sirida mazkur hududda o'ziga xos cho'l florasi shakllangan. Shu bilan birga, so'nggi yillarda iqlim o'zgarishi va antropogen bosimning kuchayishi janubiy Ustyurt o'simliklarining hozirgi holatini chuqur ilmiy tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Birinchidan, hududning tabiiy-geografik sharoitiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, yoz faslining uzoq davom etishi, yuqori harorat va yog'ingarchilikning kamligi o'simliklarning rivojlanish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Natijada, tuproq namligi tez yo'qolib, vegetatsiya davri qisqaradi. Bundan tashqari, tuproqlarning karbonatli, gipsli va sho'rlangan tarkibi ko'plab mezofit o'simliklarning yashashini cheklaydi. Shu sababli, hudud florasida asosan kserofit va halofit turlar ustunlik qiladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, janubiy Ustyurt floristik tarkibi nisbatan kam turlilikka ega bo'lsa-da, ekologik moslashuv darajasi nihoyatda yuqori. Xususan, qumli va qum-gilli maydonlarda saksovul (*Haloxylon* spp.), qandim (*Calligonum* spp.), cherkez (*Krascheninnikovia ceratoides*), biyurg'un (*Anabasis salsa*) va teresken (*Ceratoides ewersmanniana*) kabi yarim butasimon o'simliklar asosiy fitotsenozlarni tashkil etadi. Ushbu turlar, bir tomondan, shamol eroziyasini cheklab, tuproqni mustahkamlasa, boshqa tomondan, yaylov sifatida muhim ahamiyat kasb etadi [3, 134-139].

Bundan tashqari, sho'rlangan pasttekisliklar va botqoqlashgan maydonlarda sho'ra (*Salsola* spp.), iyrimsho'ra (*Atriplex cana*), sho'rtob (*Suaeda fruticosa*) hamda qamishsimon sho'ra (*Halostachys belangeriana*) kabi halofit o'simliklar keng tarqalgan. Ayniqsa, ushbu turlar yuqori sho'rlanish sharoitida ham yashay olish xususiyati bilan ajralib turadi. Shu sababli, ular

degradatsiyaga uchragan yerlarni tiklashda va ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim fitomeliorativ vazifani bajaradi.

Shuningdek, gipsli va ohaktoshli hududlarda efedra (*Ephedra distachya*), kovrak (*Ferula foetida*), bo'ztikan (*Cousinia* spp.) kabi o'simliklar uchraydi. Ushbu turlar biologik va dorivor ahamiyatga ega bo'lib, ularning tabiiy zaxiralari ayrim joylarda kamayib bormoqda. Natijada, dorivor o'simliklardan nazoratsiz foydalanish hudud florasiga jiddiy xavf tug'dirmoqda [1].

Shu bilan birga, bahor mavsumida qisqa muddatli namlik hisobiga rivojlanadigan efemer va efemeroid o'simliklar janubiy Ustyurt florasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Jumladan, lola (*Tulipa buhseana*), qo'ng'iroqgul (*Gagea* spp.), yovvoyi piyoz (*Allium* spp.) hamda rang (*Iris* spp.) kabi turlar qisqa vegetatsiya davriga ega bo'lsa-da, biologik xilma-xillikni saqlashda va bahorgi fitomassa hosil bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Biroq, tabiiy omillar bilan bir qatorda, antropogen ta'sirning kuchayishi o'simlik qoplamining hozirgi holatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, chorvachilikning me'yoridan ortiq rivojlanishi natijasida yaylov o'simliklari siyraklashmoqda. Bundan tashqari, yantoq (*Alhagi pseudalhagi*), isiriq (*Peganum harmala*) va achchiq shuvoq (*Artemisia diffusa*) kabi dorivor va xo'jalik ahamiyatiga ega o'simliklarning haddan tashqari yig'ilishi ularning tabiiy areallarini toraytirmoqda. Shu bilan birga, saksovlzorlarning noqonuniy kesilishi qum ko'chish jarayonlarini kuchaytirib, hudud ekologik muvozanatining buzilishiga olib kelmoqda [4, 103-109].

Shu asosda aytish mumkinki, janubiy Ustyurt platosi o'simliklarining hozirgi holati qoniqarli bo'lsa-da, barqarorlik chegarasida turibdi. Chunki ayrim hududlarda tabiiy fitotsenozlar nisbatan saqlanib qolgan bo'lsa, boshqa joylarda degradatsiya jarayonlari yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, tuproq sho'rlanishi va eroziyasining kuchayishi o'simliklarning tabiiy tiklanish imkoniyatini cheklamoqda.

Shunday ekan, janubiy Ustyurt hududida o'simliklarni muhofaza qilish va ulardan barqaror foydalanish muhim vazifa hisoblanadi. Avvalo, yaylovlardan foydalanishni ilmiy asosda tartibga solish zarur. Bundan tashqari, saksovl, qandim va sho'raga chidamli o'simliklarni sun'iy ko'paytirish orqali fitomeliorativ ishlarni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, masofaviy monitoring texnologiyalaridan foydalanib, o'simlik qoplamining holatini doimiy kuzatib borish imkonini beradi. Nihoyat, mahalliy aholi o'rtasida ekologik madaniyatni oshirish hudud florasini saqlab qolishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Ustyurt platosi janubiy hududidagi o'simliklar keskin kontinental iqlim va sho'rlangan tuproq sharoitlariga moslashgan kserofit hamda halofit turlardan iborat. Biroq chorvachilik bosimi, noqonuniy kesish va iqlim o'zgarishi natijasida o'simlik qoplamini ayrim hududlarda degradatsiyaga uchramoqda. Shu bois, yaylovlardan oqilona foydalanish, fitomeliorativ tadbirlarni kuchaytirish va doimiy monitoringni yo'lga qo'yish janubiy Ustyurt florasining barqarorligini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Baxtiyorovna, X. L. (2025). O 'ZBEKISTON FLORASI DORIVOR O 'SIMLIKLAR MANBAI. SHOKH LIBRARY, 1(11).

2. Bekbulatova, G. A., & Tajibaeva, L. R. (2025). QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA MUHOFAZA QILINADIGAN TABIIY HUDUDLARNING ROLI. Hamkor konferensiyalar, 1(16), 150-154.
3. Furkat, G., Bahodir, E., & Baxram, J. (2024). JANUBIY OROLQUM HUDUDLARIDA YANGI BARPO ETILGAN SAKSOVULZORLARDA SAKSOVUL KATTA BUKRI CHIGIRTKASINING YOPPASIGA KO 'PAYISH SABABLARI. Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal, 1(1), 134-139.
4. Hamidullayev, F. L. (2025, December). OROL DENGIZI MINTAQASIDA NOYOB VA YO'QOLIB KETISH XAVFI OSTIDAGI O'SIMLIK TURLARINI SAQLASH VA TIKLASH STRATEGIYALARI. In Conferences (Vol. 1, No. 7, pp. 103-109).
5. Гаппаров Ф.А., Лачининский А.В., Нуржанов А.А. Антропогенные нарушения в экосистеме Приаралья и изменение видового состава саранчовых. Ж. Прикладная энтомология. Научно-практический рецензируемые журнал.– Москва. Т. III. -№2. (8). – 2012. – С. 40-47.